

Házi feladat

Szajp Szabolcs

A 2003-04-es politikai gazdaságtani alapozókör (melynek tematikája itt olvasható: <http://tek.bke.hu/korok/pg/>, a szövegben található hivatkozások a tematikában található irodalmakra vonatkoznak) egyik újítása volt a korábbiakhoz képest, hogy házi feladatot kértünk a körre járóktól. Konkrétan az volt a feladat, hogy az egyes körökre olvasandó szövegekből mindenki hozzon egy számára fontos idézetet és legalább egy kérdést. Az idézetre nem volt kritérium, lehetett kulcsidézetet is keresni, vagy olyat, ami egyszerűen csak megragadta az olvasó fantáziáját. A kérdések tekintetében annyit kértünk, hogy ne értelmező kérdés legyen (természetesen ezeket is igyekeztünk a körökön megválaszolni), hanem a szöveg lényegi vagy egyik lényegi vonalára kérdezzen rá az illető. Célunk az volt a házi feladattal, hogy a körre ne csak úgy készüljenek a körtagok, hogy átfutják a szöveget, hanem hogy átgondolják a mondanivalót. A kérésünk a legtöbb esetben – sajnos – teljesítetlen maradt, azaz a házi feladatot csak nagyon kevesen hozták rendszeresen. Tisztelet a kivételnek! (Volt ilyen!) Reméljük, hogy ez inkább a lustaság és a körvezetők számlájára írható, és nem az az ok, hogy a körtagok nem gondolkodtak el a szövegeken. A körök vitái mindenestre azt igazolják, hogy jó páran átgondolták, amit olvastak. Reméljük a beszámolók – akár írásban, akár szóban – is ezt fogják igazolni!

A következőkben igyekszem teljesíteni a házi feladat követelményét. Nem törekszem teljességre, nem fogom minden esetben a kulcs idézet vagy kérdés megragadását erőltetni, lesznek szubjektív elemek is alább. Talán ezzel is hozzájárulhatok a politikai gazdaságtan alapozókör mondanivalójának jobb megértéséhez.

1. **kérdés:** Van-e alternatívája a kapitalizmusnak, és ha van, akkor hogyan valósítható meg: forradalom vagy reform útján?

A kör bevezető alkalmán, tanulva a tavalyi kritikákból, a politikai gazdaságtan megközelítésmódjáról, lényegéről, alapjairól beszélgettünk. Ehhez két kulcsfogalmat vettünk elő: az igazságosságot és a történelmet. Nézetünk szerint a politikai gazdaságtan célja – a klasszikus politikai gazdaságtan hagyományát átmentve a 21. századba – az igazságos társadalom keresése, de legalábbis egy a fennállónál igazságosabb társadalomé. Olyan társadalmi-gazdasági formáció keresése tehát, amely a társadalom egésze számára igazságos, élhető, önmagunk,

6 Fordulat, 2004. tavasz

tehát az egyén kiteljesítését szolgáló, a szabadságot, az egyenlőséget és a testvériséget megvalósító alakzat. Nem gondoljuk, hogy van hatalom nélküli társadalom, hiszünk viszont a felismert szükségszerűségben, és ennek érvényesítésében a társadalom működésében, a társadalmi-gazdasági újratermelés folyamatában.

Első idézetünk Marx-Engels: A német ideológia – Történelem fejezetéből származik, és így szól:

„A kommunizmus szemünkben nem állapot, amelyet létre kell hozni, nem eszmény, amelyhez a valóságnak hozzá kell igazodnia. Mi kommunizmusnak a valóságos mozgalmat nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti.”

Ez az idézet is remekül reprezentálja azt a hozzáállást, amelyet a progresszív kritikai társadalomtudomány mindig is magáénak érzett: az elméleti vizsgálódások mozgalmi működtetéséről van szó. Az igazságos társadalom keresése az igazságosság megvalósítását, az erre való törekvést, mozgalom szervezését vagy abban való részvételt is jelent. A mai állapot megszüntetése súlyos kritika a fennállóval szemben, de nem feltétlen jelent forradalmi hozzáállást. A gyökeres változtatás alternatívája a megszüntetve megőrzés tételének alkalmazása, vagy más néven a társadalmi reform. Míg az előbbi igazi hátránya az, hogy a forradalom mindent eltöröl, nincs mibe kapaszkodni, előnye viszont, hogy újat lehet építeni, addig az utóbbi hátránya, hogy a megőrzött elemek magukon viselik a régi rendszer jegyeit, és visszahúzóak lehetnek, ugyanakkor van mibe kapaszkodni, egy evolutív változás lehetősége adódik. Egy marxi forradalmi válasz a korábban feltett kérdésre szintén a Történelem alfejezetből:

„A kommunizmus empirikusan csak az uralkodó népek tetteként egyszerre és egyidejűleg lehetséges, ez pedig a termelőerő egyetemes fejlődését és a vele összefüggő világrérintkezést előfeltételezi.”

2. kérdés: Mennyiben lehet a munka és a munkamegosztás a jólét forrása egy társadalomban? Ki és hogyan határozza meg egy társadalomban, hogy melyik munka értékes és hogy mekkora az értéke? Mi a szerepe az államnak a társadalmi munkamegosztásban?

Az alapozó második alkalmán a munkával és a munkamegosztással foglalkoztunk, segítségül Platón Államából, Smith Nemzetek gazdagságából, Marx-Engels Német ideológiájából olvastunk, valamint egy modern szöveg segített minket a „klasszikus” problémák mai értelmezésében. Platón a korabeli helyzetre reagálva a következőket állítja:

„Amíg a mai államokban nem lesz a királyság a filozófusoké, vagy a mostani királyok nem szoknak rá becsülettel és megfelelően a filozófiára, amíg nem esik

Fordulat

egybe a politikai hatalom és a filozófia, és amíg azok sokaságát, akik ma természetük szerint e két feladatnak csak egyikét látják el, erőszakkal ki nem zártuk, addig, kedves Glaukón, nem szűnik meg az államok és az emberi nem nyomorúsága, és nem sarjadhathat ki, nem jöhet napvilágra az általunk elképzelt állam."

A korabeli helyzet kettős természetű: a görög városállamok egymás közti konfliktusai és háborúi jelentik az egyik veszélyt, a perzsa és egyéb külső veszedelem a másikat. A tét Platón számára Athén és a görögség fennmaradása, azaz a lét megőrzése. Ennek kulcsa a bölcs államvezetés („a filozófusnak kell kormányoznia, mert csak ő ismeri az igazságot”), a demokrácia alárendelése a filozófus-királyoknak, akik „mindig abba a tudományba szerelmesek, amely megvilágítja nekik a keletkezés és a pusztulás között nem hánykódó örök lényegeket létét”, akik „e lényegteljes egészében keresik”, akik sohasem hazudnak, és csak az igazságot szeretik, akik szeretnek tanulni, éles eszűek, szeretik a bölcsességet, akik a test gyönyörei helyett a lélek gyönyöreit választják, akik nem hajszolják a pénzt, akik nem szolgai lelkűek, nem gyávák, ugyanakkor tisztességesek, mértékletesek. A poliszon belüli munkamegosztás egy egyértelmű hierarchiát definiál az azonos jogokkal rendelkező polgárok között, melynek alapja a polisz, az állam hosszú távú fennmaradása. A gazdaság működése, az újratermelés egyértelműen ennek a stratégiai célnak rendelődik alá.

Egészen más helyre kerül a filozófia és a filozófus Adam Smith rendszerében:

A filozófusoknak, vagy az elmélet embereinek „nem az a feladatuk, hogy bármit is elvégezzenek, hanem az, hogy mindent megfigyeljenek; ezek gyakran összefüggésbe tudják hozni egymással a legtávolabb eső és a legkülönbözőbb tényezőkben rejlő erőket. A társadalom fejlődésével a filozófia és az elmélkedés, mint minden más foglalkozás, a polgárok egy külön csoportjának vagy osztályának fő- vagy egyedüli tevékenységévé és foglalkozásává válik. Miként minden más foglalkozás, úgy ez is számos ágra oszlik, s ezek mindegyike a filozófusok meghatározott csoportját vagy osztályát foglalkoztatja. A foglalkozásoknak ez a megoszlása a filozófiában csakúgy, mint minden más tevékenységben, fokozza a jártasságot, időt takarít meg. Az egyén jobb szakértőjévé lesz a maga szakmájának, az emberek egészében véve több munkát végeznek, és tudásuk lényegesen gyarapszik."

Smith mechanikus világképe, a társadalom, mint gép működése jelenik meg ezekben a sorokban is, a filozófust, mint minden más foglalkozású embert, a rendszer egy csavarjának, alkotóelemének tekintve. Ebben a korban veszik el a politika primátusa a gazdaság felett, a platóni logika már rég a múlté. Smith abban látja a hosszú távú fennmaradás, Anglia gazdagságának zálogát, ha a politika alárendeli magát a gazdasági növekedésnek, a kereskedelmi és ipari trendnek. A klasszikus politikai gazdaságtan gazdaság-központúsága innen ered: a társadalmi újratermelés alapja a gazdasági növekedés, a gazdasági növekedés

alapja a specializáció a belső és a nemzetközi gazdaságban egyaránt, a munkamegosztás alapja pedig az egyéni önzésre épülő csere, a másik egyén önzésére apelláló piaci kapcsolatok fejlődése. A társadalom irányításával megbízott államférfi feladata azoknak a kereteknek a megteremtése, amelyek biztosítják az előbbi mechanizmus hatékony működését. A piacot tehát az állam teremti meg, de a piaci működésbe az állam már nem avatkozik bele. A stabilitást a folyamatos növekedés adja meg.

Marx és Engels a Történelem fejezetben ekképpen nyilatkozik a munkamegosztásról:

„A munka megosztása csak attól a pillanattól válik valóban megosztássá, amikor bekövetkezik az anyagi és a szellemi munka megosztása. ... ez a három mozzanat, a termelőerő, a társadalmi állapot és a tudat egymással ellentmondásba kerülhet és kell kerülnie, mert a munka megosztásával adva van annak lehetősége, sőt valósága, hogy a szellemi és anyagi tevékenység – hogy az élvezet és a munka, termelés és fogyasztás más-más egyéneknek jusson, az pedig, hogy ne kerüljenek ellentmondásba, csak úgy lehetséges, ha a munka megosztását ismét megszüntetik.”

Majd így folytatják a gondolatmenetet:

„ameddig a tevékenység megosztása nem önkéntes, hanem természetadta [értsd: a különös és a közös érdek nem egyezik], addig az ember saját tette egy számára idegen, vele szembenálló hatalommá válik, amely őt leigázza, ahelyett, hogy ő uralkodnék felette. Amint ugyanis a munkát elkezdik megosztani, mindenki egy meghatározott kizárólagos tevékenységi kört kap, amelyet ráerőszakolnak, amelyből nem tud kikerülni; vadász, halász vagy pásztor vagy kritikai kritikus, és annak kell maradnia, ha nem akarja az élet fenntartásához szükséges eszközöket elveszíteni – a kommunista társadalomban viszont, ahol mindenkinek nem csak egy kizárólagos tevékenységi köre van, hanem bármely tetszőleges tevékenységi ágban kiképezheti magát, a társadalom szabályozza az általános termelést és éppen ezáltal lehetővé teszi számomra, hogy ma ezt, holnap azt tegyem, reggel vadászam, délután halásszam, este állattenyésztéssel foglalkozzam, ebéd után kritizáljak, ahogy éppen kedvem tartja – anélkül, hogy közben valaha vadásszá, pásztorrá vagy kritikussá válnék.”

A szellemi és a fizikai munka megosztása többek között azt jelenti, hogy a társadalom többségére rákényszerítenek egy olyan helyzetet, amiben az egyén nem látja át sem a gazdasági újratermelési folyamatot, sem a társadalom működését, nem tudja a saját érdekét képviselni, nem tudja saját képességeit kihasználni, az önmegvalósítás számára nem reális alternatíva. Egy adott gazdasági tevékenységbe van belekényszerítve, a közösségi ügyek, a politika gyakorlása, maga és a közösség jövőjének igazgatása számára létfenntartási korlátokba ütközik. Az ember (a társadalom tömegeit ide értve) nembeli lényege elveszik az igazságtalan társadalmi rendszer működése során. A mozgalom fő

Fordulat

feladata ezért lett a szellemi és fizikai munka megosztásának megszüntetése, másként a szellemi és fizikai munka újraegyesítése.

Az 1990-es évekre megváltozik a munka fogalma, a posztindusztriális társadalom mintha egészen kihúzná a talajt a marxi értelmezés alól. Dalminé Kiss Gabriella a következőképpen fogalmazza ezt meg, felhasználva Offe gondolatát is:

„Az ipari társadalomban a termelés uralja a társadalom egészét, a munka a legfőbb szociológiai tényező.” ... „Mára a munka elveszti korábbi meghatározó szerepét. Claus Offe szerint: 'A munka nemcsak objektív módon szorul háttérbe abból a helyzetből, amelyben centrális és magától értetődő élményt jelentett, hanem szubjektív értelemben is, elvesztette a dolgozók motívumháztartásában ezt a jelentőségét.' ... „a munkatársadalmat a 'szabadidő-civilizáció' váltja fel, de legalábbis új és fontosabb szerepkörhöz juttatja a szabadidőt.”

A szabadidő előtérbe kerülése okán kirajzolódó szabadidő-modellek mindegyike említést tesz a szabadidő olyan eltöltéséről, amely az ember, az egyén társadalmi-politikai szerepvállalását, közösségi tevékenységét emeli ki az önkiteljesítés, a pihenés, a család mellett. Ezek a modellek egyrészt jövőképek, bár megvalósításuk jelenleg is folyik, másrészt jórészt a legfejlettebb gazdasággal rendelkező társadalmak számára tűnnek elérhetőnek. Tamás Gáspár Miklós a magyar viszonyokat elemezve egészen más diagnózist állít fel:

„Az uralkodó ideológia elhitheti velünk, hogy igazi problémáink a munkahelyen kívülről találhatók, ott, ahol elszigetelt, erőtlen egyénekként, tehát eleve vereségre ítélve állunk szemben – vagy csak szemközt – a polgári társadalommal.” ... „Az a hely, ahol az ember igazán társadalmi, az a munkahely – a modern társadalom és a modern személyiség szülőhelye – teljesen eltűnt szem elől, láthatatlan és tabu, pedig az emberek ébrenlétiük négyötödét töltik a munkahelyükön vagy úton munkahelyük felé, és állítólagos szabadidejüket is iparosította a tévé. Az az érték, amelyet ott előállítanak, mint mérge, szennyezés, kín és átok tér vissza hozzájuk mint fogyasztókhöz, lakókhöz és ügyfelekhöz – és a tőlük elvont értéktobbletről nem is szóltunk.”

3. kérdés: Mi a tőke szerepe az újratermelési folyamatban? Hogyan kapcsolódik a tőke-munka viszony a hatalmi struktúrákhoz?

Szorosan kapcsolódik, mondhatnánk elválaszthatatlan a munka kérdésétől a másik fontos termelési tényező, a tőke kérdése, és az ehhez kapcsolódó felhalmozás. Marx a Tőkében a tőkés termelési mód alapjának mondja az eredeti tőkefelhalmozást, amely „nem más, mint a termelőnek és a termelési eszközöknek történelmi elválasztási folyamata”. Sok esetben ez a folyamat erőszakos úton megy végbe: „A valóságos történelemben ... az erőszak játssza a fő szerepet”. Programként megfogalmazza, hogy „amit most ki kell sajátítani, az már nem az önálló gazdálkodó munkás, hanem a sok munkást kizsákmányoló tőkés”. A tőke

10 Fordulat, 2004. tavasz

centralizációja folyamatának végén „a kisajátítókat kisajátítják”, a termelés és a tőke is társadalmasodik.

Tamás Gáspár Miklós a következőképpen írja le marxi fogalmakkal az 1989-90 környékén történeteket:

„A rendszerváltáskor nem történt egyéb, mint hogy az államkapitalista (vagy állammonopolista-kapitalista) uralkodó osztály lemondott politikai-jogi kiváltságainak egy részéről (az uralkodó osztályba való bejutás fölülről történő, nomenklatúrás kiválasztási mechanizmusáról, a politikai funkció és a társadalmi pozíció egységéről), viszont a termelési eszközök „kollektív” magántulajdonából „egyéni” magántulajdont csinált.” ... „Semmiféle „eredeti tőkefelhalmozás” nem történt, ezt már régen elvégezte a sztálini iparosítás, a gyorsított „függőleges mobilitás” (=„kulturális forradalom”), a fölülről vezényelt urbanizáció és szekularizáció”.

Szalai Erzsébet is osztja ez utóbbi véleményt:

„Ez nem eredeti tőkefelhalmozás, hanem eredeti tőkeátcsoportosítás. Fő jellemzője, hogy eme folyamatban, Rapoport kifejezésével élve, zéró összegű társadalmi játszma folyik - a társadalmi szereplők egyik csoportja csak más csoportok rovására bővítheti jövedelmeit, erőforrásait.”² [Majd hozzáteszi:] „Magyarországon, sajátos helyzetéből adódóan - pontosan Kelet és Nyugat földrajzi és szocializációs metszéspontján helyezkedik el - soha nem volt lehetőség és idő arra, hogy a domináns gazdasági és társadalomszervezési formákat egy szerves fejlődés nyomán a társadalom méhéből elinduló folyamatok vajúdják ki. Ezért az uralkodó gazdasági és társadalomszervezési formákat döntően mindig felülről és kívülről ható hatalmi hatások hozták létre.”

4. kérdés: A piaci verseny nulla, negatív, vagy pozitív összegű játék? Mi következik az egyes felfogásokból a társadalom és a gazdaság működését tekintve? A testreszabott tömegtermelés a 20. század végén vajon a 'fogyasztó a király' vagy a 'termelő a király' tételét támasztja alá inkább?

A körön igyekeztünk nagy hangsúlyt fektetni néhány fontosabb gazdasági intézmény működésére és elemzésére, valamint szerepére a társadalmi-gazdasági újratermelési folyamatban. Kiemeltük a piac, a verseny, valamint a tervezés és az állam fogalmaihoz kapcsolódó 20. századi vitákat, különösen az 1930-as évek, valamint az 1990-es évek időszakára koncentrálni. Láncki András tollából 1990-ben látott napvilágot egy az 1930-as évek kalkulációs vitáját feldolgozó cikk, amely a piac vagy terv szembeállítás kérdésében a hatékonyság mellett teszi le a

² A zéró összegű játék felfogással ellentétes véleményt mutat be pl. Zentai Violetta: Győztesekből tettesek, vesztesekből áldozatok? Kétosztatú társadalomképek a rendszerváltás magyarországi kritikájában, 2000, 1999. szeptemberi számában.

Fordulat

vokсот. Azaz a piac és a demokratikus politikai intézményrendszer párosa a követendő megoldás szerzőnk szerint, és tudjuk: 1990 környékén nem is nagyon mondott ehhez képest gyökeresen mást sem a szélesebb tudományos közeg, sem a politika.

„A modern gazdasági élet alapja a kalkulálhatóság. ... Racionálisan dönteni, illetve választani csak akkor lehet, ha megfelelő információk állnak rendelkezésre. A kulcskérdés ily módon az, hogy az információ, amely a társadalomban szétszórtan fordul elő, hiszen a gazdasági élet valamennyi résztvevője valamennyi (egy kevés) információval rendelkezik, de szükségszerűen nem rendelkezhet az összes adattal, amely a döntéshozatalhoz szükséges, miképpen hasznosítható a leghatékonyabban. Nyilvánvalóan az a gazdaság működik jobban, amelyik minél gyorsabban képes áramoltatni ezeket az adatokat és információkat, minél gyorsabban reagál a változó körülményekre.”

Lánczi akkor lezártnak tekintette a vitát, ma nem biztos, hogy ugyanezt mondaná. Ma már egyáltalán nem a nemzetgazdasági szint a fő, a világgazdaság porondján igenis komoly vita van a tervezés és a piac kérdésében, a demokrácia működtetésének formáján és mértékén. A világgazdaság jelenlegi folyamatait irányító transznacionális vállalatok hálózatai szintjén a fenti kérdések és dilemmák újra élnek. Szabó Katalin és Kocsis Éva pontosan ezt a problémát járják körül *Digitális paradicsom vagy falanszter?* című könyvükben:

„A 21. század hajnalán csendes forradalom zajlik a javak termelésében és a szolgáltatásokban egyaránt.” ... „Az új termelési mód már régen nem utópia, hanem a vállalati stratégia része. A neve azonban: ‘testreszabott tömegtermelés’ vagy a ‘tömeges testreszabás’ (mass customization) Magyarországon nemcsak az átlagpolgár fülében cseng idegenül, hanem a hazai társadalomkutatók és közgazdászok többsége számára sem mond sokat. ... Az idealizált definíció szerint a tömeges testreszabás olyan üzleti stratégia, amely arra irányul, hogy a fogyasztóknak nyereségesen lehet előállítani bármit, amit csak kívánnak, bármikor és bárhol, amikor és ahol csak akarják.”

5. kérdés: Mikor kerül(het) előtérbe a biztonság a szabadság rovására, és miként lehet összhangba hozni a két elvet, célt? Mi a szerepe az államnak és a politikának a társadalmi-gazdasági stabilitás létrehozásában, hosszú távú fenntartásában?

Ahogy az 1930-as években, úgy napjainkban is nagyon fontos gazdasági-társadalmi probléma a munkanélküliség és az elosztás egyenlőtlensége. Keynes így fogalmaz 1936-ban:

„Annak a gazdasági rendnek, amelyben élünk, fő hibája, hogy nem tud teljes foglalkoztatást biztosítani; továbbá, hogy önkényes és igazságtalan benne a vagyon és jövedelem elosztása.” ... „A magam részéről azt hiszem, hogy

társadalmilag és lélektanilag indokolt a jövedelmek és a vagyon jelentős egyenlőtlensége, de nem olyan mérvű aránytalansága, amilyen ma tapasztalható."

Igazságtalan a társadalmi-gazdasági rendszer, mondja Keynes, és javaslatot is tesz a megoldásra. Bár szimpatizál a szocialista mozgalmakkal, a forradalmi megoldást nem támogatja:

„Más kérdés az emberi természet teljes átalakítása, és megint más a meghatározott keretek közé szorítása; a kettőt nem szabad összetéveszteni egymással”. [Ugyanakkor] „a beruházás társadalmi kézbevétele meglehetősen széles körben bizonyul majd az egyetlen olyan eszköznek, melynek révén meg lehet közelíteni a teljes foglalkoztatást; ennek azonban nem kell feltétlenül kizárnia mindenféle olyan kompromisszumot és megoldást, amelyek révén a közhatóság a magánkezdeményezéssel együttműködhet. Ezen túlmenően azonban semmi sem indokolja egyértelműen az olyan államszocialista rendszert, amely felölelné a közösség gazdasági életének a zömét. Nem az a fontos, hogy az állam tulajdonba vegye a termelőeszközöket. Ha az állam meghatározhatja a termelőeszközök bővítésére szánt erőforrások teljes nagyságát és a termelőerők tulajdonosainak járó ellenszolgáltatások mértékét, akkor mindent megtehet, ami szükséges, és az ehhez szükséges szocializáló rendszabályokat fokozatosan és a társadalom általános hagyományjaival való szakítás nélkül lehet bevezetni.”

Giddens, a harmadik út egyik legismertebb elméletalkotója, abban látja a megoldást a 20. század végén, hogy meg kell reformálni a jóléti államot, a kockázatközösségként működő társadalomban mind az egyénnek, mind a köznek meghatározó szerepe van:

„A jóléti állam alapjában véve nem demokratikus, mivel a kedvezmények fentről lefelé irányuló elosztására épül. Legfőbb mozgatórugója a védelem és a gondoskodás, de nem enged teret a személyes szabadságnak.”

Stiglitz, aki a Világbank vezető közgazdászaként dolgozott az 1990-es évek végén, a harmadik utas elmélet megfogalmazóihoz hasonlóan nagy szerepet tulajdonít az értékválasztásnak a politikaformálásban:

„A gazdaság egészségi állapotának nincs könnyen leolvasható hőmérője, s ami még rosszabb, lehetnek helyettesítési veszteségek, amikkel kapcsolatban a közgazdászoknak az alternatív politika következményei leírására kell korlátozni szerepüket. A politikai folyamatoknak fontos szót adni a gazdasági irányvétel megválasztásában. Nem szabad, hogy a gazdaságpolitika a szakemberek ügye legyen. Ezek a konfliktusok különösen fontossá válnak, amikor kibővítjük a gazdaságpolitikai célok körét.”

A poszt-washingtoni konszenzus mindezek alapján kívánja tovább vinni és egyben megreformálni a washingtoni konszenzus rendszerét: a nemzetközi pénzügyi rendszer reformja mellett olyan célokat tűz maga elé, mint a kormányzati tevékenység eredményesebbé tétele, vagy a fejlesztési célok

Fordulat

kibővítése: az emberi tőkébe való beruházás, környezetvédelem, élhetőbb emberi élet kialakítása globálisan. Ugyanakkor Stiglitz óva int mindenféle túlzott optimizmustól és elbizakodottságtól:

„A születő konszenzus egy másik alapelve, hogy nagyobb szerénységre van szükség, el kell ismernünk, hogy nincs minden kérdésre válaszunk. Folytatólagos kutatás és vita, méghozzá nem csak a Világbank és az IMF között, de szerte a világon, nélkülözhetetlen ahhoz, hogy jobban megértsük, hogyan érhetjük el sokféle célunkat.”

6. kérdés: Hogyan válhat a szabadság a biztonság korlátjává, miért kell korlátozni a szabadságot? Igazságos-e az a társadalom, amelyikben korlátozzák a szabadságot? Miben különbözik a szabadság és a szabadosság fogalma?

Az utolsó körön kiemelten a szabadság kérdésével foglalkoztunk, miután a 20. századról szóló olvasmányélményeink jó része összekapcsolta az igazságosság és a szabadság fogalmát, és úgy tűnik, hogy a 21. századra is meghatározó lesz mind a politikai gazdaságtan elmélete, mind a gyakorlata szempontjából ennek a kettő fogalomnak a kapcsolata. Fromm a Menekülés a szabadság elől (1941) című kötetében az individualitásra és egyediségre építő pozitív szabadság megvalósítását tartja fő célnak. A faszizmus és náciizmus tomboló időszakában papírra vetett sorai azonban ma is irányadóak:

„Napjaink kulturális és politikai válsága nem abból fakad, hogy túl sok az individualizmus, hanem abból, hogy kiüresedett az, amit individualizmusnak gondolunk. A szabadság csak akkor diadalmaskodhat, ha a demokrácia olyan társadalommá alakul, amelyben az individuuum fejlődése és boldogulása a kultúra legfőbb célja és értelme, s amelyben az életet nem kell sikerrel vagy bármi egyébvel igazolni.” ... „A demokrácia akkor fejlődik, ha az egyén valódi szabadsága, kezdeményezőképesége és spontaneitása nem csupán a magánéleti vagy a szellemi kérdésekben bontakozik ki, hanem mindenekelőtt a minden ember életében alapvető jelentőséggel bíró szférában: a munkában.” ... „Társadalmunk irracionálisát és teroszerűtlenségét tervezett gazdasággal kell helyettesíteni. ... A társadalomnak éppoly racionálisan kell úrrá lennie a társadalmi problémákon, mint a természetten.”

Polányi Károly szintén nagy figyelmet fordít a szabadság problematikájára A nagy átalakulás (1946) című munkájában. Javaslatát gyakorlatilag nem különbözik a frommi megoldástól, jórészt a társadalmi tervezéstől várja a szabadság nagyobb fokának eljövételét, egy igazságosabb társadalmi-gazdasági rendszer kiépülését:

„A társadalmi integráció felé tett minden lépést a szabadság növekedésének kell tehát kísérenie, a tervezés irányába tett lépéseknek magukban kell foglalniuk az egyén jogainak növekedését a társadalomban.” ... „A társadalom valóságának türelmes elfogadása rettenthetetlen bátorságot és erőt ad az embernek, hogy

megszüntessen minden megszüntethető igazságtalanságot és szabadsághiányt. Amíg az ember híven teljesíti azt a feladatát, hogy nagyobb szabadságot teremtsen mindenki számára, nem kell attól félnie, hogy akár a hatalom, akár a tervezés ellene fordul és megsemmisíti azt a szabadságot, amelyet az ő segítségével épít. Ezt jelenti a szabadság egy bonyolult társadalomban, és ennél több bizonyosságra nincsen szükségünk."

Amartya Sen elméleti munkássága nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Világbankban olyan reformok induljanak el, amelyeket fentebb Stiglitz nevéhez kötöttünk. A fejlődés mint szabadság (1999) című könyvében szorosban kötődik a Fromm és a Polányi által megfogalmazott egyéni szabadság fejlesztési koncepcióhoz, ahhoz, hogy ezt leginkább valamilyen tervezési folyamaton keresztül lehet/kell biztosítani.

"Az egyéni cselekvőerő és a társadalmi szerveződési formák keresztül-kasul átfonják és kiegészítik egymást. Fontos, hogy ismerjük fel az egyéni szabadság központi szerepét és a társadalmi hatások erejét, amelyek befolyásolják az egyéni szabadság nagyságát és hatókörét. Ahhoz, hogy megoldjuk az előttünk álló problémákat, az egyéni szabadságot társadalmi elkötelezettségnek kell tekinteniünk. ... E megközelítés szerint a szabadságjogok bővítését a fejlődés elsődleges céljának s egyszersmind fő eszközének tekintjük. A fejlődés a szabadsághiány különféle típusainak megszüntetéséből áll, melyek korlátozzák az emberek választási lehetőségeit, akiknek így nem nyílik módjuk arra, hogy cselekvőerejüket átgondolt módon gyakorolják."

A társadalom felfedezése okán tett kis kalandozásunk véget ért. Zárásként és egyúttal megnyitva a terepet a többi fiatal írásának, álljon itt egy nagyon elgondolkodtató Keynes megállapítás az Általános elméletből:

"Az eszmék nem azonnal, de bizonyos idő múltával utat törnek; a közgazdaságtudomány és az állambölcselet terén ugyanis kevesen működnek olyanok, akiket huszonötödik vagy harmincadik életévük betöltése után új elméletek befolyásolnak, s ezért valószínű, hogy azok az eszmék, amelyeket közhivatalnokok és politikusok, sőt agitátorok a folyó eseményekre alkalmaznak, nem éppen a legújabbak."

Irodalom

FROMM, ERICH [1941]: Menekülés a szabadság elől.

GIDDENS, ANTHONY [1998]: A harmadik út.

KEYNES, JOHN MAYNARD [1936]: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete.

MARX, KARL - ENGELS, FRIEDRICH [1844]: Történelem. in: A német ideológia.

Fordulat

- MARX, KARL [1867]: Az úgynevezett eredeti felhalmozás. in: A tőke.
- PLATÓN [i.e. IV. sz. eleje]: Az állam.
- POLÁNYI, KARL [1946]: A nagy átalakulás.
- SEN, AMARTYA [1999]: A fejlődés mint szabadság.
- SMITH, ADAM [1776]: A nemzetek gazdagsága.
- SZABÓ KATALIN - KOCSIS ÉVA [2003]: Digitális paradicsom vagy falanszter?
A személyes tömegtermelés.
- DALMINÉ KISS GABRIELLA [1994]: Munka és szabadidő. in: Szociológiai Szemle 94/3.
- LÁNCZI ANDRÁS [1990]: A kalkulációs vita a '30-as években. Világosság, 90/11.
- SZALAI ERZSÉBET [2003]: Magyarországi újkapitalizmus, integráció - alternatívák. in: Korunk 03/1.
- TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS [2003]: Korrupció és forradalmi politika. Népszabadság, szeptember 13.
- STIGLITZ, JOSEPH [2001]: A célok és eszközök kibővítése: úton egy "posztwashingtoni konszenzus" felé. in: Eszmélet 01/51.